

1828—1829 թթ. ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ԱՐԵՎՄՏԱՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. ՌՈՒՍ—ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍՐՈՒՄԸ

Դեռևս ռուս-պարսկական երկրորդ պատերազմի շրջանում լրջորեն սըրվել էին մեծ տերությունների հակասությունները Մերձավոր Արևելքում և Բալկաններում։ Ռուսաստանը, Անգլիան, Ֆրանսիան, Ավստրիան, օգտվելով Թուրքիայի թուլությունից, ձգտում էին աստիճանաբար իրենց ազդեցությունը տարածել ու ամրապնդել Օսմանյան կայսրության մեջ։ Նրանք ջանում էին տիրանալ Բոսֆորի ու Դարդանելի նեղուցներին և հատկապես Կոստանդնուպոլսին, Կ. Մարքսի խոսքերով ասած՝ Արևելքի ու Արևմուտքի միջև ընկած այդ ոսկյա կամուրջին¹։

Սևծովյան նեղուցների ու Կոստանդնուպոլսի գրավումը Ռուսաստանի կողմից կնշանակեր ազատ ելք ունենալ դեպի Միջերկրական ծով, որը մեծ չափով կնպաստեր նրա համաշխարհային տնտեսական կապերի ուժեղացմանը։ Սակայն Ռուսաստանի շահագրգռվածությունը չէր պայմանավորված միայն նեղուցներով և առհասարակ Սև ծովի հյուսիսային ափերով, ինչպես նաև դրանց տնտեսական նշանակությամբ։ Դրանք Ռուսաստանի համար բացառիկ կարևոր էին երկրի պաշտպանության, մասնավորապես նրա հարավային սահմանները թուրքական հարձակումներից անվտանգ դարձնելու համար։ Սևծովյան նեղուցների ռազմա-ստրատեգիական նշանակության մասին Ֆ. Էնգելսը գրել է. «Դարդանելի և Բոսֆորի առևտրական նշանակությունը միաժամանակ դրանք դարձնում է նաև առաջնակարգ ռազմական դիրքեր, այսինքն այնպիսի դիրքեր, որոնք վճռական նշանակություն կունենան ամեն մի պատերազմում... Միևնույն ժամանակ Դարդանելի և Բոսֆորի նեղուցներն այնքան նեղ են, որ հարկ եղած տեղերում կառուցված և լավ զինված փոքր թվով իսկ ամրությունները, որոնք անմիջապես կստեղծի Ռուսաստանը նեղուցներին տիրանալու դեպքում, կարող է անհաղթահարելի պատվար կազմել ողջ աշխարհի միացյալ նավատորմերի առջև, եթե նրանք փորձեն անցնել նեղուցներով»²։

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. IX, стр. 441.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 9, изд. II, стр. 14.

Բալկաններում և Մերձավոր Արեւելքում սուր կերպով բախվում էին Ռուսաստանի և արեւմտեւրոպական մեծ տերությունների շահերը: Ցարիզմի հզոր ախոյաններն էին Ավստրիան, Անգլիան և Ֆրանսիան, որոնցից յուրաքանչյուրը պայքարում էր հաստատուն դիրք գրավելու այդ շրջաններում:

Սրված հակասությունների ու բարդ իրադրության պայմաններում ցարական կառավարությունը հաջողվեց հարկադրել Թուրքիային՝ դիմելու որոշ դիջումներին: 1826 թ. սեպտեմբերի 25-ին (ն. տ. հոկտեմբերի 7) Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև կնքվեց Աքքերմանի համաձայնագիրը, որով Թուրքական կառավարությունը կրկին վերահաստատում էր նախորդ պայմանագրերով ու մասնավորապես 1812 թ. Բուխարեստի պայմանագրով ստանձնած իր բոլոր պարտավորությունները³: Թուրքիան պարտավորվեց սեփական ջրերում նավարկելու ազատ իրավունք տալ ռուս վաճառականների նավերին, ինչպես նաև առևտրական նպատակներով անարգել կերպով օգտվելու նեղուցներից: Հատուկ նշվեց այն մասին, որ Թուրքիան անհապաղ իրագործելու է Բուխարեստի պայմանագրի որոշումները նաև Մոլդավիայի, Վալախիայի և Սերբիայի վերաբերյալ: Աքքերմանի համաձայնագիրը Ռուսաստանի դիվանագիտական խոշոր հաջխանակն էր:

Ռուսական կառավարությունը որոշ քայլերի է դիմում լուծելու նաև Թուրքական բռնապետության դեմ 1821 թ. ապստամբության դրոշ պարզած հույն ժողովրդին ինքնավարություն տալու հարցը:

Այդ կապակցությամբ Ռուսաստանի և Անգլիայի միջև 1826 թ. մարտի 23-ին (ապրիլի 4) ստորագրվեց Պետերբուրգի արձանագրությունը, որով ստորագրող կողմերը որոշեցին Թուրքիայի հետ համատեղ բանակցություններ վարել և միասին էլ դիմել սուլթանին՝ առաջարկելով դադարեցնել Հուսաստանում մղվող պատերազմը և հույներին ինքնավարություն տալ: Հուսաստանն առանց հապաղելու միացավ Պետերբուրգի արձանագրությանը, իսկ սուլթանական կառավարությունը հրաժարվեց հունական հարցում որևէ դիջում անել: Ինքնին հասկանալի է, որ հունական հարցում այդպիսի դիրք բռնելով, ցարիզմը առավելապես շահագրգռված էր Բալկաններում իր ազդեցության ուժեղացմամբ:

Թուրքիայի վրա նոր ճնշում գործադրելու և հունական հարցը լուծելու նպատակով 1827 թ. հուլիսի 6-ին Լոնդոնում, Ռուսաստանի նախաձեռնությամբ, համաձայնագիր ստորագրվեց Ռուսաստանի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի միջև, որով նրանք պարտավորվեցին պաշտպանել հույներին ինքնավարություն տալու պահանջը: Անգլիան և Ֆրանսիան վախենում էին, որ Ռուսաստանի միակողմանի միջամտությունը հունական հարցում կարող էր հանգեցնել Բալկաններում իրենց ազդեցության թուլացմանը և Ռուսաստանի ազդեցության ուժեղացմանը: Այդ իսկ պատճառով բարվոք էին համարում համատեղ գործել:

Լոնդոնյան համաձայնագրի կնքումից հետո Ռուսաստանը, Անգլիան և Ֆրանսիան Թուրքիային առաջարկեցին դադարեցնել ռազմական գործողությունները Հունաստանում, հեռացնել այնտեղից Թուրք-եզիպտական նավա-

³ «Договоры России с Востоком...», стр. 49—58.

տորմն ու ցամաքային զորքերը և հունական հարցը լուծել առաջարկված պայմաններով: Սակայն թուրքական կառավարությունը դարձյալ մերժեց դաշնակիցների առաջարկությունը և պատրաստվեց նոր զորքեր ուղարկել Հունաստան՝ ռազմական գործողություններն ավելի ծավալելու և ապստամբությունը վերջնականապես խեղդելու նպատակով: Ի պատասխան դրան 1827 թ. սեպտեմբերին ռուսական, անգլիական և ֆրանսիական միացյալ նավատորմը մոտենում է նավարինի ծովախորշին, ուր գտնվում էր թուրք-եգիպտական նավատորմը և վերսկսում բանակցությունները՝ հունների դեմ պատերազմական գործողությունները դադարեցնելու պահանջով: Դարձյալ մերժում ստանալով, դաշնակիցների նավատորմը մտնում է նավարինի ծովախորշը: Թուրք-եգիպտական նավատորմը, օգտվելով իր թվական գերակշռությունից (126 նավ, դաշնակիցների 27 նավի դիմաց), առաջինն է կրակ բացում: 1827 թ. հոկտեմբերի 20-ին նավարինում տեղի ունեցավ ծովային խոշոր մարտ, որն ավարտվեց թուրք-եգիպտական նավատորմի ջախջախումով:

Նավարինի ճակատամարտն առավել բորբոքեց թուրքական կառավարող շրջանների թշնամանքը Ռուսաստանի նկատմամբ: 1827 թ. դեկտեմբերի 18-ին սուլթանը չեղյալ համարեց Ռուսաստանի հետ կնքված բոլոր պայմանագրերը, այդ թվում նաև Աքքերմանի համաձայնագիրը և սկսեց նախապատրաստվել պատերազմի: Նա ակնկալում էր պատերազմի միջոցով իրագործել Ղրիմը գրավելու, Ռուսաստանը ամբողջովին Ազովից ու Սև ծովից մեկուսացնելու, ռուսներին Կովկասից դուրս մղելու և այնտեղ թուրքական տիրապետություն հաստատելու իր վաղեմի ծրագրերը: Կովկասում հաջողության հասնելու համար սուլթանի բոլոր գործակալները, այդ թվում և մահմեդական հոգևորականությունը, ռեակցիոն մյուրիդիզմի պրոպագանդ էին ծավալում կովկասյան լեռնականների մեջ:

Ցարիզմն իր հերթին, Թուրքմենշայի պայմանագիրը կնքելով, Թուրքիայի դեմ պատերազմի էր նախապատրաստվում, ծրագրելով ոչ միայն վերջնականապես խափանել Թուրքիայի զավթողական նկրտումները Ղրիմի, Կովկասի, Սև ու Ազովի ծովերի նկատմամբ, այլև թուլացնել նրա ռազմական հզորությունը և Բալկաններում ու Մերձավոր Արևելքում ուժեղացնել իր ազդեցությունը:

Այդ ծրագրի իրագործման համար նպաստավոր իրադրություն էր ըստեղծվել, նապոլեոնի ջախջախումը մեծ չափով բարձրացրել էր Ռուսաստանի ռազմական հեղինակությունը: 1827 թ. լոնդոնյան համաձայնագրի և նավարինի ճակատամարտի հետևանքով Անգլիան ու Ֆրանսիան հարկադրված էին չեզոքություն պահպանել: Բացի այդ, ուժեղացել էր Թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող քրիստոնյա ժողովուրդների ազատագրական պայքարը, քանի որ 1821 թ. Թուրքիայի դեմ սկսված հունական ապստամբությունը ոգեշնչող օրինակ հանդիսացավ նաև թուրքահայատակ մյուս ժողովուրդների համար: Ցարիզմը այդ ժողովուրդների «հովանավորի» ու «պաշտպանի» դիրք ընդունեց՝ նրանց իր շահերին ծառայեցնելու նպատակով:

«Այդ գրեթե բացառապես ուղղափառ-հունական դավանանքին պատկանող քրիստոնյաները (խոսքը բալկանյան քրիստոնյաների մասին է—խմբ.),—

դրում է Ֆ. Էնգելսը, — այդպիսով, դավանակից էին ռուսներին, իսկ նրանց թվում սլավոնները՝ սերբերն ու բուլղարները նաև նրանց ցեղակիցներն են։ Այդ իսկ պատճառով էլ բավական էր, որ Ռուսաստանը հայտարարեր ճնշված ուղղափառ եկեղեցիին ու ստրկացված սլավոնությունը պաշտպանելու իր կոչման մասին, որպեսզի այստեղ ազատագրության քողի տակ նվաճումներ կատարելու համար հողը արդեն պատրաստ լիներ։ Ծիշտ այդպես էլ Կովկասյան լեռնաշղթայից հարավ թուրքական տիրապետության տակ գտնվում էին քրիստոնեական փոքր պետություններ ու քրիստոնեություն դավանող հայեր, որոնց նկատմամբ ցարիզմը կարող էր իրեն «ազատարար» հռչակել⁴։ Անկախ ցարիզմի նվաճողական նպատակներից, այդ ժողովուրդների նկատմամբ նրա վարած «հովանավորման» քաղաքականությունը, ինչպես նաև պատերազմների միջոցով Թուրքիայի ռազմական հզորության թուլացումը օբյեկտիվորեն աշխուժացնում էր թուրքահայատակ քրիստոնյա ժողովուրդների ազատագրական շարժումները և Ռուսաստանի նկատմամբ համակրանքի ջերմ զգացմունքներ արթնացնում նրանց մեջ։ Այս, ինչպես և ռուսական զենքի միջոցով Արևելյան Հայաստանի միացումը Ռուսաստանին, մեծ հույսեր էին ներշնչում նաև արևմտահայ զանգվածներին։ Նրանց մեջ գնալով ուժեղանում էր իրենց գոյատևման համար ակտիվ պայքարի դիմելու վճռականությունը։ Դրա անմոռաց օրինակը տվեցին Տավրոսյան լեռների քաջակորով զավակները՝ զեյթունցիները, որոնք իրենց անձնազոհ պայքարով հասել էին յուրօրինակ ինքնավարության։ XIX դարի քսանական թվականների առաջին կեսին հայերի ինքնապաշտպանական զինված ելույթներ տեղի ունեցան նաև Բայազետի, Սասունի և Արևմտյան Հայաստանի մի շարք այլ զավառներում։

2. ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՃԱԿԱՏՈՒՄ ԵՎ ՀԱՅՆԵՐԻ ՕԳՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԻՆ

Ռուսաստանի համար նպաստավոր իրադրության պայմաններում՝ 1828 թ. ապրիլի 14 (26) — ին սկսվեց ռուս-թուրքական պատերազմը՝ Բալկանյան և Կովկասյան ռազմաճակատներով։

Ռուսական հրամանատարությունը Կովկասյան ճակատում իր զլխավոր խնդիրն էր համարում՝ գրավել Փոթին ու Անապան, ամրանալ Սև ծովի արևելյան ափերին, տեր դառնալ Կարսին, Ախալքալաքին, Ախալցխային, Բայազետին և այդպիսով անվտանգ դարձնել կայսրության հարավային սահմանները։ Բացի այդ, Կովկասյան ռազմաճակատում, ակտիվ գործողությունների միջոցով ռուսական հրամանատարությունը ձգտում էր ջլատել թուրքական բանակը և թույլ չտալ հակառակորդին խոշոր ուժեր կուտակել պատերազմի զլխավոր՝ Դանուբ-բալկանյան ռազմաճակատում։

1828 թ. ապրիլին ռուսական բանակը (կազմված 92 հազար մարդուց), Պ. Վիտգենշտեյնի հրամանատարությամբ, անցավ Պրուտ գետը և դրավեց Դանուբյան իշխանությունները, իսկ Կովկասյան ճակատում ռուսական զոր-

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. 22, стр. 17.